

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (30-oktabr, 2024-yil. –B. 33-37.

PROFESSOR INOMJON RASULOVNING ILMIY QARASHLARI

B.Abdurahmonova

QDU dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligi rivojiga katta hissa qo'shgan atoqli olim, professor Inomjon Rasulovning ilmiy merosi, uning til nazariyasi va grammatikasi sohasidagi qarashlari tahlil etiladi. Olimning fonetika, morfologiya, sintaksis va stilistika yo'nalishlarida olib borgan tadqiqotlari, shuningdek, ilmiy-metakognitiv yondashuvlari yoritilgan. Professor I.Rasulov ilmiy merosi, uning sintaksik qarashlari haqida so'z boradi, ilmiy asarlari, xususan, "O'zbek tilida bir sostavli gaplar" kitobi tahlil qilinadi. I.Rasulov ilmiy maktabining shakllanishi, uning shogirdlari va tilshunoslikdagi innovatsion g'oyalari alohida e'tirof etiladi. Mazkur ish tilshunos olimlar, magistrantlar va til nazariyasi bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tilshunosligi, sintaksis, til birliklari, sodda gaplar, bir sostavli gaplar, gap komponentlari.

Аннотация: В статье анализируется научное наследие профессора Иномжона Расулова, видного ученого, внесшего значительный вклад в развитие узбекского языкознания, его взгляды на теорию языка и грамматику. Освещены исследования ученого в области фонетики, морфологии, синтаксиса и стилистики, а также его научно-метакогнитивные подходы. Будет обсуждаться научное наследие профессора И. Расулова, его синтаксические взгляды, а также его научные труды, в частности, книга "Однородные предложения в узбекском языке". Особо отмечено формирование научной школы И. Расулова, его учеников, его новаторские идеи в языкознании. Данная работа является важным научным ресурсом для лингвистов, аспирантов и исследователей, занимающихся теорией языка.

Ключевые слова: узбекское языкознание, синтаксис, языковые единицы, простые предложения, односоставные предложения, компоненты предложения.

Abstract: This article analyzes the scientific heritage of Professor Inomjon Rasulov, an outstanding scientist who made a significant contribution to the development of Uzbek linguistics, his views on language theory and grammar. The scientist's research in the areas of phonetics, morphology, syntax and stylistics, as

well as scientific and metacognitive approaches, are highlighted. The scientific heritage of Professor I. Rasulov, his syntactic views are discussed, and his scientific works, in particular the book "Single-compound Sentences in the Uzbek Language", are analyzed. The formation of I. Rasulov's scientific school, his students and innovative ideas in linguistics are especially recognized. This work serves as an important scientific source for linguists, graduate students and researchers engaged in language theory.

Keywords: Uzbek linguistics, syntax, language units, simple sentences, single-compound sentences, sentence components.

Professor Inomjon Rasulov – o'zbek tilshunosligining taniqli namoyandalaridan biri bo'lib, uning ilmiy faoliyati tilshunoslikning turli sohalarini qamrab olgan, ayniqsa, leksikologiya, sintaksis va stilistika yo'nalishlarida samarali tadqiqotlar olib borgan.

Professor I. Rasulov o'zbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichlarini chuqur o'rganib, bu borada qator ilmiy asarlar yaratgan. Uning asosiy ilmiy qarashlari o'zbek tilining tabiiy taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash, til va tafakkur munosabatlarini tahlil qilish hamda tilshunoslik nazariyalari asosida milliy til xususiyatlarini yoritishga qaratilgan. Shuningdek, u tilning ijtimoiy vazifalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. Olim o'z tadqiqotlarida til birliklarining semantik, struktural va funksional jihatlarini uyg'un holda tahlil qilishga harakat qilgan.

Inomjon Rasulov – o'zbek tilshunosligida, xususan, sintaksis sohasida salmoqli ilmiy iz qoldirgan olimlardan biridir. Uning sintaktik qarashlari chuqur nazariy asosga ega bo'lib, hozirgi o'zbek adabiy tilining gap tuzilishi, komponentlararo munosabatlar, gapning turli modellarini izohlashda muhim o'rin tutadi. Uning sintaksisga oid qarashlari til birliklarining grammatik munosabatlari, gap tuzilmalari va ularning funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. I. Rasulov o'z tadqiqotlarida gapning strukturasini nafaqat shakliy, balki semantik va pragmatik jihatdan ham tahlil qilgan.

Olimning ilmiy ishlari, ayniqsa, sodda gaplarning tuzilishi, gap bo'laklari hamda gapda so'z tartibi masalalarini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. U o'zbek tilidagi gap bo'laklarining o'zaro munosabatini tizimli yondashuv asosida tahlil qilgan va bu borada mavjud nazariyalarga ilmiy asoslar bilan o'zgartirishlar kiritgan. Ayniqsa, ega va kesim munosabatining ma'no va shakl jihatidan o'zaro bog'liqligini tahlil etish borasida chuqur mulohazalar bildirgan.

Shuningdek, sintaktik birliklarning vazifasi, ularning matndagi o'rni va nutqdagi ifoda imkoniyatlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. Professor

I.Rasulov uchun sintaksis nafaqat grammatik tuzilma, balki fikrning ifodasi, matn qurilishi va nutqiy muloqotning asosiy vositasi sifatida muhim bo'lgan.

Uning bu yo'nalishdagi ilmiy ishlari o'zbek tilshunosligida sintaktik tahlil nazariy asoslarini mustahkamlash, shuningdek, o'quv adabiyotlarining sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

I.Rasulov gapni strukturaviy jihatdan tahlil qilish bilan birga, uning vazifaviy xususiyatlariga ham e'tibor qaratadi. U gapni nafaqat grammatik birlik, balki kommunikativ birlik sifatida o'rganadi. Gap komponentlari o'zaro qanday bog'langan, qanday semantik yukka ega – ana shu masalalarga chuqur yondashadi.

Inomjon Rasulovning “Hozirgi o'zbek tilida bir sostavli gaplar” nomli asari o'zbek tilshunosligida sintaksis sohasiga oid muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Ushbu kitobda muallif hozirgi o'zbek adabiy tilida uchraydigan bir sostavli gaplarning shakllanishi, tuzilishi, semantik-pragmatik xususiyatlari va funksional imkoniyatlarini chuqur ilmiy tahlil qiladi. Asarda gapning to'liq va to'liq bo'lmagan turlari, egasiz gaplar yoki emotsional ifodalar singari strukturalar alohida tahlil qilinadi. U bu gaplarni mustaqil sintaktik birlik sifatida qaraydi va ularning o'ziga xosligi, kontekstga bog'liqligini chuqur asoslaydi.

Olim bir sostavli gaplarni faqat predikativ yadrosi — oraliqli yoki oraliqsiz predikat bilan ifodalangan gaplar sifatida belgilaydi. Bunday gaplarda an'anaviy subyekt komponenti yo'q yoki u kontekstual tarzda tushuniladi. Masalan: *Keldi, Boraman, Sovuq bo'ldi* kabi.

I.Rasulov kontekstning roliga alohida e'tibor qaratadi. Bir sostavli gaplar kommunikativ vaziyatga qarab subyekt yoki boshqa komponentlarni anglatishi mumkin. Bu esa ularning pragmatik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Muallif ayrim o'rinlarda rus va boshqa tillardagi bir sostavli gaplar bilan qiyosiy tahlil ham beradi. Bu yondashuv o'zbek tilidagi gap tuzilmasining milliy xususiyatlarini ochib beradi.

Inomjon Rasulovning mazkur asari hozirgi o'zbek tilidagi gaplar tizimini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. U sintaksis, semantika, pragmatika va stilistika kabi sohalarni birlashtirgan holda bir sostavli gaplarning ilmiy modelini yaratadi. Bu ish nafaqat nazariy, balki amaliy tilshunoslik uchun ham muhim manba hisoblanadi.

I.Rasulovning fikricha, gap alohida holatda emas, balki matn doirasida, kontekstda to'liq anglashiladi. Shuning uchun u kontekstual sintaksisga ham e'tibor beradi. Bu qarash bugungi tilshunoslikdagi pragma-sintaksis yondashuvlariga yaqin turadi.

U gap tarkibidagi komponentlarning asosiy va ikkilamchi qismlari o'rtasidagi ierarxiyani aniqlab, ularning o'zaro bog'lanish usullarini aniq qismlarga ajratadi. Bu tahlillar an'anaviy sintaktik qarashlarni yanada boyitgan.

I.Rasulov so'z tartibining faqat grammatik emas, balki stilistik va pragmatik yukka ega ekanligini ta'kidlaydi. Gapdagi so'zlar joylashuvi muhim ma'no farqlarini keltirib chiqarishi mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Inomjon Rasulovning sintaktik qarashlari grammatik yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy kontekstual va kommunikativ yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. U o'zbek tilining sintaktik tizimini nazariy asoslangan, sistemali va tahliliy yondashuv bilan o'rganishga katta hissa qo'shgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rasulov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 197
2. Rasulov I. O'zbek tilining grammatikasi (morfologiya va sintaksis). – Toshkent: Fan, 1983.
3. Jo'rayev N. O'zbek tilshunosligining rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2008.
4. Jo'rayev N., To'xtayev N. Tilshunoslik tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Karimov A. Professor Inomjon Rasulovning ilmiy merosi. // "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali, 2010, №4.
6. Xaitboev M. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
7. Qosimov B. va boshqalar. O'zbek tili: ilmiy-nazariy asoslar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2005.

GAHI KO'RDIM FALAKDIN NOTOVONLIG'...

*Tojixon Toshboltayeva,
QDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi
dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya

Ushbu maqolada buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiyning zamonasida ahli ilmga, xususan yosh ilm toliblariga bo'lgan ustozlik mehri, otalik muhabbati, ularni tarbiyalashdagi mehnat va mashaqqatlari, iztiroblari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: farzand, mehr, muhabbat, otalik sadoqati, farzandlar kamoli, otalik iztiroblari.

Аннотация